

Faiq Ələkbərlifəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu**Zeynəddin Sabanov**fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu**VII Yazı**

Bizcə, bu kitabların dəyəri ondadır ki, bu boyda zəngin Azərbaycan Türk düşüncə tarixi yazılıb. Eyni zamanda, bu üçcildlik mədəniyyət hadisəsi olmaqla yanaşı, mədəniyyətin çox mühüm bir aspektini təşkil edən fəlsəfə hadisəsidir. Bu kitabın belə rezonans əldə etməsinin bir səbəbi də indiyə qədər Azərbaycan fəlsəfə tarixinin 3-cü və 4-cü cildlərinin yazılmamasıdır. Deməli, kitab Azərbaycan Türk fəlsəfəsinin daxil tələbatına, ehtiyacına uyğun olaraq ortaya çıxmışdır. Üçcildlikdən hiss olunur ki, müəllif yaradıcıdır, müstəqil fikirləri var və fikirlərini sıraya düzmək bacarır. Ona görə də, bu kitabları bir mənbə kimi qəbul etmək olar. Bütövlükdə hər üç cild çox dəyərli, zəngin bir əsərdir və böyük bir elmi uğurdur, elmi-fəlsəfi hadisədir. Ən əsası Azərbaycan fəlsəfə tarixinin yazılmamış bir dövrünə işıq salan dəyərli əsərlərdir.

Unutmaq olmaz ki, Türk tarixinin, Türk fəlsəfə tarixinin öyrənilməsinə maraqlı müstəqilliyimiz bərpa olunduqdan sonra yenidən başlayıb. Ancaq təxminən 30 il müddət keçməsinə baxmayaraq Azərbaycanda Türk xalqlarının tarixini, Türk xalqlarının fəlsəfi fikir tarixini ortaya qoyan sanballı əsərlər çox azdır, hətta yox dərəcəsindədir. Özü də təkcə bizdə deyil, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan, Türkmənistan və hətta, Türkiyədə də belə əsərlər çox azdır və ancaq son illərdə bir şeylər edilməyə çalışılır. Ona görə də etiraf etməliyəm ki, Azərbaycanda isə bu ruhda yazılmış belə bir kitab isə, ümumiyyətlə yoxdur. Ona görə də, bu kitablar 19-20-ci əsrlərlə bağlı Azərbaycanda Türk fəlsəfi və ictimai fikir tarixinin yazılmasına ilk cəhd kimi qiymətləndirmək olar.

Üçcildliyin üstün cəhətlərindən biri odur ki, müəllif Azərbaycanın fəlsəfəsini də, tarixini də, mədəniyyətini də bir bütöv şəkildə tədqiq etmişdir. Deməli, kitabların böyük əhəmiyyəti birinci ondadır ki, Azərbaycan tarixinə, ədəbiyyatına, fəlsəfəsinə, mədəniyyətinə ümumiyyətlə, ictimai-siyasi fikir tarixinə bütöv bir yanaşma var. Biz bilirik ki, 19-20-ci əsrlər fəlsəfi fikir tarixinə aid daha çox Quzey Azərbaycan Türk mütəfəkkirləri araşdırılmış, Güney Azərbaycan türk mütəfəkkirlərinə isə çox az yer verilmişdir. Ancaq müəllif bu kitablarında bu dövrdə yaşamış yalnız Quzey Azərbaycan deyil, Güney Azərbaycan Türk mütəfəkkirlərinə də geniş yer verməklə, bir ilk imza atmışdır.

Digər tərəfdən, kommunizm dövründə, yeni Sovetlər Birliyi sisteminde dini fəlsəfə ilə məşğul olan türk-azərbaycanlı böyük ilahiyyatçılara müraciət edilmirdi ki, müəllif kitablarında bu işi də öz öhdəsinə götürmüşdür. Burada tanınmış Azərbaycan Türk ilahiyyatçılarından Əbuturab Axundov, Əbdüssəlam Axundzadə, Axund Pişnamazadə və başqalarına geniş yer verilmişdir.

Kitabda Azərbaycan Türk mütəfəkkirləri arasında qadın, xanım düşüncə sahiblərinə yer vermək də təqdirləyici haldır. Xüsusilə də, Tahirə Qürrütül-Eyn, Fatimə Kəminə,

X.Natəvan, Mərziyyə Üskiyyə, Heyran xanımın yaradıcılığının ayrıca araşdırılması müsbət haldır.

Burada bir faktor da var ki, bizim üçün çox əhəmiyyətlidir: fəlsəfi fikrin təkamülü, transformasiyaları və fəlsəfi refleksiya. Əgər fəlsəfi fikrin transformasiyalarına müasir və

əyyənleşmişdir.

Bütün bunların fonunda, Faiq Ələkbərlinin bu kitablarının nailiyyət olduğunu bir aspektini də deyə bilərik ki, o da kitabın məzmunu ilə bağlıdır. Kitablarda çox zəngin bir material var, çox zəngin bir təhlil vardır. Faiq müəllim, o mənada fəlsəfi fikir tarixinə xidmət edir ki, onların hamısını sistemləşdirib bir araya gətirib. İndi o gətirdiyi ara, o məntiqi müstəvi, o tədqiqat sahəsi necədir, nədir, artıq bundan sonrakı tədqiqatların obyektidir. Şübhəsiz, bütün bunlar müəllifin uğrudur. Biri var kitab yazsan heç kəs maraqlanmaya, biri də var yazsan hamı maraqlana. Ona görə də, bu kitab məzmunca da, mahiyyətcə də çox uğurludur.

2005

5. Axundzadə M.F. Əsərləri. Üç cild. III cild. Bakı, «Şərq-Qərb», 2005

6. Axundov Ruhulla. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Azərneşr, 1977

7. Azərbaycan tarixi. Yeddi cild. III cild (XIII-XVIII əsrlər). Bakı, Elm, 2007

8. Azərbaycan tarixi. Yeddi cild. IV cild (XIX əsr). Bakı, «Elm», 2007

9. Bakıxanov A.A. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Avrasiya-Press, 2005

10. Biriyyə, Məhəmməd Bağırzadə. Əsərləri. Bakı, «Elm» nəşriyyatı, 2010

11. Cavid H. Əsərləri. Beş cild-

21. Hüseyinzadə Ə. Türklər kimdir və kimlərdən ibarətdir? Bakı, Mütərcim, 1997

22. Hüseyinov Heydər. Azərbaycan XIX əsr ictimai və fəlsəfi fikir tarixindən. Bakı, «Şərq-Qərb», 2007

23. Xiyabani Ş.M. Azərbaycan və Azərbaycan demokratik qüvvələri. Bakı, «Müəllim», 2010

24. Ələkbərli Faiq. Azərbaycan Türk fəlsəfi və ictimai fikir tarixi (XIX-XX əsrlər). I cild. Bakı, Elm və təhsil, 2018, 504 səh.

25. Ələkbərli Faiq. Azərbaycan Türk fəlsəfi və ictimai fikir tarixi (XIX-XX əsrlər). II cild. Bakı, Elm və təhsil, 2020, 864 səh

26. Ələkbərli Faiq. Azərbaycan

XIX-XX əsrlər Azərbaycan Türk fəlsəfi və ictimai fikir tarixinə aid üçcildlik yeni əsər

ya qeyri-müasir fəlsəfi yanaşma çərçivəsində baxılırsa, bu artıq fəlsəfidir. Bu mənada kitablarda fəlsəfi refleksiya məsələsi çox prinsipial əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycan fəlsəfi fikrini göstərmək üçün «Azərbaycan fəlsəfəsi», «Azərbaycan türk fəlsəfəsi» anlayışlarına fəlsəfi məzmun vermək lazımdır. F.Ələkbərliyə qədər qədər həmin anlayışlara hələ heç kim fəlsəfi məzmun verməyib. Deməli, buradan bir qənaətə gəlik ki, bütövlükdə indiyə qədər daxil hesablanmış fəlsəfi refleksiyamız zəif olmuşdur və F.Ələkbərli ilk dəfə bunu gücləndirməyə cəhd göstərib. Başqa sözlə, müəllif indiki vəziyyətimizə və keçmişimizə münasibətdə sırf fəlsəfi refleksiyayı, fəlsəfi münasibəti önə çəkməyə çalışmışdır. Ələkbərli Azərbaycan Türk mütəfəkkirlərinə münasibətdə hər birinin tarixi zaman, məkan kontekstində, Azərbaycan Türk fəlsəfi fikrinin təkamülündə, yerində rolunu nəzərə almağa çalışmışdır. Deməli, kitabda metodologiya ilə yanaşı fəlsəfi refleksiya da doğru mü-

Kitabla bağlı mühüm məsələlərdən biri də, anlayış və kateqoriyal aparatının müəyyənləşdirilməsi və irəliləyici ideyaları ilə elm sahəsində geniş müzakirələrə meydan verəməsidir. Müəllif metodologiya ilə yanaşı, tədqiqat sahəsinə aid olan anlayışlara da çox doğru yanaşmışdır. Başqa sözlə, kitabda müəllifin özünəməxsus metodologiyası var ki, bu, bütün ictimai elmlərin (tarix, ədəbiyyat, fəlsəfə və s.) tətbiqi və fəlsəfi fikir tarixinə yeni yanaşmadır. Ən əhəmiyyətli odur ki, üçcildlik Azərbaycanın fəlsəfi fikir tarixinə ilk sistemli baxışdır, olduqca aktualdır və yenilikçidir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Ağaoğlu Ə. Üç mədəniyyət. – Bakı: Mütərcim, 2006
2. Ağaoğlu Əhməd. Qafqazda milli məsələ. Bakı, Mütərcim, 2019
3. Ağaoğlu Əhməd. Seçilmiş əsərləri. Bakı, «Şərq-Qərb», 2007
4. Axundzadə M.F. Əsərləri. Üç cild. II cild. Bakı, «Şərq-Qərb»,

də I cild. Bakı, «Lider nəşriyyat», 2005

12. Cavid H. Əsərləri. Beş cild. II cild. Bakı, «Lider nəşriyyat», 2005

13. Caferi, Allame Muhammed Taki. Evrensel İnsan Hakları. İslam və Batı Düzenlərinin Mukayesesi. İstanbul, Kevser, 2016

14. Qarabağnamələr. I kitab. Bakı, «Şərq-Qərb», 2006

15. Qarabağnamələr. II kitab. Bakı, «Şərq-Qərb», 2006

16. Hadi Məhəmməd. Seçilmiş əsərləri. Bakı, «Şərq-Qərb», 2005

17. Heyət Cavad. Dilimiz, ədəbiyyatımız və kimliyimiz uğrunda (məqalələr toplusu 1). Bakı, Elm və təhsil, 2011

18. Heyət Cavad. Dilimiz, ədəbiyyatımız və kimliyimiz uğrunda (məqalələr toplusu 2). Bakı, Elm və təhsil, 2014

19. Hüseyinzadə Əli bəy. Siyasəti-Fürusət. Bakı, Elm, 1994

20. Hüseyinzadə Ə. Qırımızı qarlıqlar içində yaşıl işıqlar. Bakı: Azərneşr, 1996

Türk fəlsəfi və ictimai fikir tarixi (XIX-XX əsrlər). III cild. Bakı, Elm və təhsil, 2021, 684 səh.

27. Ələkbərli Faiq. Turan sivilizasiyasına giriş: Turan məfkurəsi və Tanrıçılıq. Bakı, «Xan» nəşriyyatı, 2017, 512 səh.

28. Əfqani Cəmaləddin. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Azərneşr, 1998

29. Əfəndiyev S.M. Seçilmiş əsərləri. İki cild. 2-ci cild. Bakı, Azərneşr, 1990

30. Marağalı Zeynalabdin. İbrahim bəyin səyahətnaməsi. Bakı, «Avrasiya press», 2006

31. Nəbati Seyid Əbülqasim. Seçilmiş əsərləri. Bakı, «Şərq-Qərb», 2004

32. Nərimanov N. Məqalələr və nitqlər. I c, II cild. Bakı, Azərneşr, 1977

33. Nərimanov N. Seçilmiş əsərləri. Bakı, «Lider nəşriyyat», 2004

34. Nitqi Həmid. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Avrasiya press, 2005

35. Oxtay, Əlirza Nəbdil. Əsərləri. Bakı, «Qoliot Qkup», 2009

36. Pişəvəri S.C. Məqalələri. Bakı: Azərneşr, 2016

37. Pişəvəri S.C. Xatirələr. Bakı: ADF-nin nəşri, 2005

38. Rəsulzadə M.Ə. Milli birlik. Bakı, «Çıraq» nəşriyyatı, 2009

39. Rəsulzadə M.Ə. Əsrimizin Siyavuşu, Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı, Çağdaş Azərbaycan tarixi. Bakı, Gənclik, 1990

40. Rəsulzadə M.Ə. İran Türkləri. Bakı, «Təknur», 2013

41. Rəsulzadə M.Ə. Azərbaycan şairi Nizami. Bakı, «Çıraq» 2008

42. Rəsulzadə M.Ə. Qafqaz türkləri. Bakı, Təknur, 2012

43. Səhəhət Abbas. Seçilmiş əsərləri. Bakı, «Lider nəşriyyatı», 2005

44. Səhənd. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2006

45. Sübhani, Ustad Cəfər. İslamda əqidə əsasları. Bakı, «Qələm» nəşr., 2003

46. Şaiq Abdulla. Seçilmiş əsərləri. Üç cild. II cild. Bakı, Avrasiya press, 2005

47. Şəhriyar M. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Avrasiya press, 2005

48. Tabatabai, Allame Seyid Muhammed Hüseyin. El-Mizan Fi Tefsiri-Kuran. 1-ci cild. İstanbul, Kevser, 2017

49. Təbiyyət Məhəmmədəli. Dənizməndani-Azərbaycan. Bakı, Elm, 1987